

Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muâşeret

Fatma Tunç Yaşar

İstanbul, Küre Yayınları, 2016, 271 Sayfa ISBN: 978-6059125437

Abdurrahman ÜZÜLMEZ

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl Batı-dışı toplumların tarih araştırmalarında sıklıkla iki teoriye başvurulmaktadır. Bunlardan biri modernleşme ile batılılaşmayı özdeşleştiren “*Modernleşme*”, diğeri ise “*Bağımlılık*” teorileridir. İki teorinin de hem süreklilik evrim, hem de kopuş devrime öncelik veren versiyonları vardır. İki teorinin önemli bir ortak noktası vardır. İkisi de Batı-dışı toplumların kendi iç dinamikleriyle kendi kendilerini yenileyemeyeceği varsayımına dayanır. Yani bu toplumları değiştirmeye zorlayan bizzat Batı'nın kendisi veya onun yarattığı koşullardır. Buna karşı tepki de oluşabilir. Ancak bu uzun vadeli tarihin belirlenmesinde etkili olamayacaktır. Ya da önemsenmemelidir. Böyle bir kurguyu esas alan tarih yazımının Batı-dışı toplumları edilgen bir konumda tasavvur ettiği de açıktır. Keza gene böyle bir tarih yazımı tek bir çeşit yenilenme/modernleşme tarzının olduğunu kabul eden bir varsayımla hareket etmektedir. Onun da ne olduğu zaten bellidir. Batı'da icat edilen şekliyle “modernleşme”. Yani modernleşme olgusu batılılaşmaya indirgenmektedir. Hem zaten inşa edilmiş ve sonuçları elle tutulur ve gözle görülür hâliyle ortada duran batılılaşma varken, başka bir modernleşme modeli aramak, daha doğrusu inşa etmeye çalışmak akla ziyan değil midir?

Fatma Tunç Yaşar'ın *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Âdâb-ı Muaşeret* adlı çalışmasını okurken bunlar geldi aklıma. Zira bu çalışma en azından Osmanlı çalışmalarında bu teorilerin yetersizliklerini apaçık ortaya koyuyor. Zaten modernleşme gibi teoriler -başta Afrika'da olmak üzere XX. yüzyılda sömürge imparatorluklarının yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler/toplumların tarihlerini açıklamak için tasarlanmıştır. Dolayısı ile ne Osmanlı ne de Çin, Japonya, İran gibi köklü bir geçmişi olan, keza sözü edilen toplumlar gibi hiçbir şekilde sömürgeleştirilemeyen devlet toplumların tarihini açıklamak için yetersizdir.

Norbert Elias "*The Civilizing Process*" adlı eserinde toplumsal bir gelişme olarak medeniyetin muayyen bir süreci takip ettiğini ileri sürmekte ve XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar görgü kurallarının nasıl değiştiğini incelemektedir. Buna göre Avrupa'da görgü ve davranış kalıplarından söz açan kitaplarda saraya ait zarafetten, takriben XVI. yüzyıldan itibaren daha geniş şehirli orta sınıfa mal olan nezakete geçiş söz konusudur. XIX. yüzyılda ise görgü ve nezaket pratikleri yaygınlaşmış ve farklı toplumsal katmanlarda kabul görmüştür. Keza görgü ve davranış kalıplarında saraya ait zarafetten, bu pratiklerin şehirli orta sınıf zümrelere yaygınlaşmasına tekabül eden nezakete geçiş ve XIX. yüzyılın sonlarından itibaren daha geniş kitlelere mal olma sürecine tekabül eden bir şablon, Osmanlı ve Türkiye tarihinde de bulunabilir.

Tunç Yaşar'ın kitabı âdâb-ı muaşeret konusunun XIX. yüzyılda, Osmanlı ricâl ve münevverinin de da bu gelişmelerin dışında kalamadığını anlatmaktadır. Konuya ilişkin literatürü inceleyen Tunç Yaşar, Fransızcadan çevrilen eserlerin dahi tam bir çeviri olmadığını, yazarların ve tabii ki uygulayıcı konumundaki insanların dozu kişiden kişiye değişmekle birlikte, gerektiğinde geleneksel ve dinî kaynaklara dayanarak tabir caizse- düzeltmeler yaptıklarını, Batı'dan alınan herhangi bir tarz veya aracın çoğu kez aynen değil, muayyen bir adaptasyon sürecine tabi tutulduğunu göstermektedir. '*Mesela iki kapak arasında albümlerde yer alması gereken aile fotoğraflarının duvara asılması, Avrupa'da konsolun üstüne konan aynanın komidin'in üstüne konmasının tercih edilmesi, redingota alternatif olarak istanbulin'in üretilmesi vb.*' Bazı hallerde batı tarzının toptan reddedilmesi (Avrupa'da kralların huzurunda dahi önü açık durulabilirken, Osmanlı yazarları bunun aksine Osmanlı adetleri gereği büyüklerin huzurunda önün iliklenmesi gerektiğinde ısrar etmeleri gibi.) Bu durum, -aynı zamanda- Osmanlı münevverinin aşağılık kompleksi ile hareket etmediğini, bazı durumlarda reformu bir ihtiyaç olarak görse de kendine kendi değerlerine inandığını güvendiğini de ima etmektedir.

Bununla beraber söz konusu eserlerin en önemli özelliklerinden biri kadınlara değil erkeklere yönelik olmasıdır. Bu da Osmanlı asker, diplomat gibi bürokrasiye mensup şahıslar ve sair 'seçkin'lerin Avrupa'daki görevleri ve Batılılarla temasları sebebiyle mahcup duruma düşmelerini engellemeye

yöneliktir. Gene bu eserler bundan dolayı yukarıda da temas edildiği gibi her halükârda uygulanması gereken kurallar olarak sunmamaktadır. Kadınları ilgilendiren kısımlar da gene aynı amaca yöneliktir. Osmanlı-Müslüman kadınlarının söz konusu muâşeret kuralları dâhilinde hareket etmeleri hayâl dahi edilmemektedir.

Bu durum Osmanlı modernleşmesinin evrimci bir hareket tarzını benimsediğini de ima eder. Vaktiyle Ziya Gökalp'in dillendirdiği Cumhuriyet döneminde de vurgulanan önemli bir “*Kemalist*” tez vardır. O da Tanzimat'ın ülkede ikilik yarattığıdır. Oysa ki bu bakış açısı yüzeyseldir. Zira birbirinden bağımsız iki tarz kültür söz konusu değildir. Dışarıdan gelenin alınanın bazen dışlandığı, bazen aynen kabul edildiği, bazen de muayyen bir adaptasyon sürecine tabi tutularak kabul edildiği girift bir hazım süreci söz konusudur. Bu açıdan cumhuriyet döneminde yazılan âdâb-ı muâşeret kitaplarıyla Osmanlı döneminde yazılanlar arasında da taban tabana zıtlık vardır. Zira “sivil, esnek ve görece çok sesli Osmanlı âdâb-ı muâşerete kitaplarına kıyasla Cumhuriyet döneminde yazılan kitaplarda “daha disiplin, militarist ve normatif bir içerik ve üslup” görülmektedir. Bu aynı zamanda Tanzimat döneminden itibaren bugüne değin tarihimizde yaygın olarak dile getirilen değişmez ve birbirinin her halükârda zıddı olduğu bir mütearifeymiş gibi vurgulanan medeniyet tanımı olarak mutlak Doğu ve mutlak Batı dünyalarının hayâli dolayısıyla yersiz olduğunu imlemektedir.

Bu noktada toplumların etkileşimi söz konusu edilerek Arnold Toynbee'nin (1889-1975) “*Tarih Felsefesi'ni*” de sözünü ettiğimiz çerçevede karşılaştırabiliriz. Toynbee tarihsel incelemenin alanı olarak toplumları ve onların uzantısı olarak da medeniyetleri görür. Medeniyetlerin ortaya çıkışı için “*yaratıcı bir gruba*” ve “*elverişli bir ortam*”a ihtiyaç vardır. Gene Toynbee medeniyetleri oluşturmamanın mekanizmasını meydan okuma ve tepki terimleriyle açıklar. Elverişli bir ortamın varlığı bir toplum için nihayetinde bir meydan okumadır. Yaratıcı grup, bu meydan okumaya başarılı bir karşılık verebilirse ihtiyaçlarını karşılar. Böylece bu etki-tepki sonucu toplumlar medeniyet aşamasıyla tanışır. Ve toplumların gelişimi önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan bir etki neden bağlantısına uygunluk göstermez.

Bu hatırlatmanın nedeni açık. Fatma Tunç Yaşar en azından “âdâb-ı muâşeret” söz konusu olduğunda Batı'nın meydan okumasına karşılık olarak, burada yaratıcı grup olarak bahsedebileceğimiz seçkinler başta olmak üzere Osmanlı toplumu başarılı bir karşılık vermiş, ihtiyacı karşılanmış ve kendi medeniyetini yeni bir aşamaya taşıyabilmiştir.